

CSÁBI DOMONKOS
Látószög kérdése

Vonások Babits arcképvázlatához

Hogyan lehet befogni egy emberi karaktert, megragadni tulajdonságait? Az emberbe nem látunk bele, lényege csak akkor nyílik meg, ha szól magáról. Különben csak a tettek maradnak, amelyek jelt adnak arról, mi él végrehajtójuknak mindenkitől elzárt, legbensőbb terében – a hetedik szobában. Egy művész esetében még nehezebb a dolgunk, hiszen élet és mű között működnek ugyan a hatás (hacsak hajsztál-érnyi) csatornái, de a két valóság között a kapcsolatot soha nem lehet oly szorosnak tartanunk, hogy egyikből közvetlenül megmagyarázható a másik, és megfordítva. (Bár lehetséges, hogy inkább kölcsönhatásról kellene beszélni.) A „hétköznapi ember” elszálló szavain túl csak tetteiben nyilatkozik önmagáról, halála után már csak környezetének emlékezete az, ami – ha szeszélyesen és néha homályosan is, de – megőrizheti egykori forrásának milyenségét, megismételhetetlen sajátosságait. Ami az átlagember esetében a hozzátartozók, rokonok és barátok emlékezetében megőrzött cselekedetek egyre halványodó nyoma, azt az író esetében hátrahagyott művei jelentik, s a rájuk hagyatkozó értelmező (közösségi?) emlékezet. Az írás mint tett mutatkozik meg. Beszélő tettként, hiszen maga is nyelvben rögződött, egy közösség önmaga-értésének legfőbb tényezőjén lett megformálva. Persze ha merünk még körülötte emlékező környezetként egy közösséget, horribile dictu nemzetet feltételezni. Egy olyan közeget, amely mint tágabb család veszi körbe az alkotót, aki pedig belőle élt és műveiben beszélt róla. A mélyben gomolygó sejtéseket téve így bizonyossá, legalábbis fölfoghatóvá. (S ekképpen nemcsak önmagáról beszélt, hanem azon keresztül arról is, ami fölnevelő fészekként, meghitt otthonként, történelemként, hagyományként körülvette.) Ha írásban rögzített szavakról és beszédről van szó, óhatatlanul adódik értés és félreértés lehetősége (vagy szükségessége). A kutató figyelem támpontot keres: összehasonlítást más művekkel, az esélyüket és táptalajukat jelentő étellel, abból megpróbálni élet és mű együttesét megfigyelni. Előfordulhat, hogy a jellemző szóra törekvő igyekezet, amellyel fogalmat akar alkotni a kíváncsi elme, már kezdetétől fogva tévúton jár. A megállapítható tulajdonságok sokszor csak a határokat jelölik ki, amelyeken belül azonban egy-egy karakter tulajdonságok egész skálájával bír. A választék szélessége folytán aztán néhány akár ellentmondásban is állhat a másikkal. A bizonyos tehát a bizonytalan. Babits Mihály alakja – közhelyszerűen – ellentmondásos vonásokkal teli. Lehet-e belőlük olvasni? (Ha a szöveg nem is beszél mindenről.)

*„sok földet, vizet, új és régi népet,
 idézz fel, szóval, teljes enmagam”*

Babitsról a leginkább elterjedtebb kép személyét illetően az, hogy az „elefántcsonttorony költője” volt, s ez a jellemzés róla jószerével sokáig meg is maradt. A (köz)élettől való eltávolodottságot tartották ezzel a megjegyzéssel megfogalmazni, hiszen egy (magyar) költőnek mondani-valóval kell rendelkeznie arról a közösségről, amelybe született – mondhatnánk, elvárás volt ez a poétákkal szemben. A vers mögött pedig azonnal az élmény friss melegét kereste a figyelem, mintha az lenne egy költészet értékének fedezete. Az élmény, mely a költő szavain keresztül az irodalom éléskamrájába kerül, amelynek polcáról bármikor levehető és újraélvezhető. Közélet, bor és szerelem bejáratott modorban előadva, az irodalomnak mintegy állapotaink biztos mérőműszerének kell lennie, ez a feladata – gondolhatták valaha. Többre nincs is szükség. Másra, magasabbra meg egyáltalán nem. Az egykori ('48-as) céljait kerülő úton, kiváráson alapuló realizmussal mégis elérő nemzet az előző századfordulóra belekényelmesedett állapotába. Valamikori álmodozóinak (újjáálmodóinak) alakját nem elfeledte, hanem szoborba öntötte, egyedül másolandó mintának állítva a róluk megfaragott (manapság már tudjuk: elnagyolt) képmást. Egy magyar (a költő is) nem a sors magasabb hatalmaival viaskodik (ezeken a létét fenyegető harcokon már túl van), hiszen ha az ország a teljes szabadságot nem is érte el, de kiegyezve legfőbb akadályozójával, vele békében megalkudva úgy vélte, lépésenként talán egyre több engedményre rávehető. Ha meg újabb egyezsége az nem hajlandó, ott marad a szavakban való visszavonás lehetősége, az örökös panaszkozó ellenzékiség, a szebb és őszintébb (becsületesebb?) korokba való visszavágyódás megnyugtató nosztalgijája. A közélettel való foglalatosság, a reménykedő vagy elégedetlenkedő politizálás, a visszavonás szóbeli fölelgetése ugyanúgy a polgárisodó ország kellékei közé kezdett tartozni, mint a vasút, a kaszinó és a kártyaparti. Ady ugyan már hullámokat vert maga körül, s más tájakra nyíló ablakokat bontott a kényelmes megszokás falain, de ő nem is inkább a témát, mint a regisztert változtatta meg (vagy – ha maradunk kártyaasztalnál – a tétet emelte).

Babits később meg is vallotta magáról, hogy „nyílt lázadásban” élt az őt körülvevő magyar világgal: nem követte korának kialakult szokásait, nem ivott, nem kártyázott és nem politizált. Bevett szabályokat, szokásokat tekintett így a maga számára nem kötelező érvényűnek. A szokás (a norma) korlátját pedig már azelőtt átlépte, mielőtt még költőként a modernnek (kvázi „a felforgatók”) egyik meghatározó képviselője lett volna. Felmenői közül többen – jó magyar szokástól vezetve – jogásznak álltak,

apja is törvényszéki bíró volt, bár műveltségében, érdeklődésében inkább (megelőlegezett eltérésként?) francia, semmint németes irányultsággal. Fia nem követte a (nem kizárólagosan) családi hagyományt: inkább a tanári pályát választotta. Érdekes (beszédese?), hogy az a költő, aki később a magyar irodalom modernitásának egyik kibontakoztatója lett, egyetemi tanulmányait nem az elsőként választott francia (tehát modern), hanem a számára kedvesebb (de mondhatnánk: hagyományosabb) latin szakon folytatta. Első kötetének nyitóverse, a megelégedést ostromozó *In Horatium* antik mértékbe szabva jelentette be egy fiatal lírikusnak a világ számlálhatatlan látományait begyűjteni vágyó igyekezetét. Az istenek küldöttét, a szivárvány istennőjét, az eget és a földet összekötő Irist megidéző versgyűjtemény tele van olyan költeményekkel, amelyek ezt a birtokbavélt nyilvánítták ki, s amelynek lendülete nem ismer határokat: sem tér-, sem időbeli. Ehhez társul a normaszegés, hiszen rögtön a második vers, az *Óda a bűnhöz* a bűn, a törvényeken áthágó kíváncsiság és többet-akarás értékét zengi a kevéssel beérők tömege fölött nietzschei göggel. Tájak és alakok (maszkok) változatossága vonul föl olvasójának szeme előtt. Mind ismerősek lehettek a korban, csak a szemszög volt szokatlan. Hol a költő? Egyáltalán: melyik a költő énje? Hol éneklí fájalmát és örömeit? Babits még a nyilvánosság elé való kilépése előtt kárhoytatta egy Juhász Gyulának írott levelében azt a lírai gyakorlatot, amely a szerzőjének személyes állapotairól, kedveséhez, hazájához és a világhoz fűződő viszonyáról való közvetlen megnyilatkozást tekintette feladatának. E megszokott, bejáratott mód helyett az ő verseiben messze földek kerülnek közel, a tárgyak lelke nyílik meg, a kétezer éve kedvesére váró *Hegeso* keresi ékszereit ládikájában, a keresztény végítélet középkori miniatúra-képe és a hindu világ-alá-szállás borzongató látványa tárul föl, a keresztfa alatt álló római katonák a köpenyért alkudoznak, Tannhäuser és Wolfram énekel az égi, majd a testi szerelemről, Recanatiban Leopardi küszködik magányával és tehetetlenségével, vagy egy Amerikában játszódó melodráma ér tragikus véget a mozi vásznan (a metrum ritmusa meg mintha a pergő némafilm gyors, szaggatott menetét adná vissza). Még ha a költő környezetéből is emel tárgynak valamit versbe, s anyja neve ad ihletet egy melankolikus helyzetkép megrajzolására, akkor is más atmoszféra lengi körül a szöveget. Aztán a kötet végére a világ színei feketeségbe borulnak, és a föltáruult tarka képek eltűnnek. Minden fekete lesz, hogy a lezáró vers epilógusként jelentse be: a mindent vágyó költő csak lelkének tájain járt, és annak alakjait látta (látatta), a valóig nem ért el, csak szándéka mutatott afelé. Valós életdarabot felhasználó, de azt nem én-kifejezésként megformáló vers vagy a távolító látványok sokaságában

nyilvánuló én, amely magába aztán zuhan, egyre megy: eltérő volt mindez, más hangoltságú a megszokottakhoz képest. A világnak külön szemléletét formálta meg lírájában, az érteni (megélni) vágyó ember esélyét a megismerésre, valamint ennek a megismerésnek határait (hatályát) jelölte ki. Nem saját élettörténetének belső tükrét alkotta meg költeményeiben, hanem inkább annak lehetőségére mutatott rá verseivel, köteteknek felépítésével, hogy a költészet, az irodalom többet is hordozhat magában, mint egyéni életesemények visszaéneklését, a filozófia (tehát valami magasabb nézőpont) ambícióját idéző igénnyel. Ami nem is véletlen, hiszen Babits visszaemlékezéseiből ismeretes, hogy eredetileg filozófusnak készült, s fogarasi tanárkodása (az éltető és érlelő szellemi közegektől való távolság) erősíti meg „az aktuális tudomány” helyett „az örök költészet” melletti döntését. A fiatakorban olvasott Spinoza, Nietzsche és Schopenhauer (s később Bergson) gondolkodását azonban nem átveszi, hanem magához hasonítja (hiszen e szerzőket nem is lehet közös nevezőre hozni), s költészetté emeli az ott megismerteket.

„nem takart seb kell, inkább festett vérzés”

Babits és generációja, a Nyugat nagy nemzedéke a modern magyar irodalmat kívánta megalapozni és kiteljesíteni. Kosztolányival és Juhász Gyulával folytatott fiatakori levelezésében olvasható, hogy komolyan megfogalmazott vágyuk és célkitűzésük volt ez. Ahhoz a Nyugathoz csatlakozott, és lett élete végéig lojális szerzője, munkatársa, aztán később szerkesztője, amellyel kapcsolatban sokan és sokszor fogalmazták meg főnnállása alatt, hogy nemzetietlen és idegen szellemiségű. Hamarosan „a modernnek” közé sorolódott (mint látható, nem akarata ellenére), s amikor először merült fel értetlenkedés verseivel kapcsolatban, mégis kifogásolta, miért került be a „forradalmárnak” kikiáltottak közé, hiszen – egy későbbi vallomása szerint – ő verseivel elsősorban az európai költészet nagy hagyományaihoz szeretett volna kapcsolódni. Folytatni akart és nem megszakítani, csak a kezdőpontot, a folytatás lehetőségét máshol látta. Azt akarta, hogy a magyart elkápráztassa, lenyűgözze saját nyelvének szépsége, a benne rejlő adottságok és lehetőségek gazdagsága. Lírája nemcsak magáévá értett filozófiák értékeivel terhes, hanem benne folytonosan megidéződik az a hagyomány, amelyet Európa évszázadok alatt hordott ki (bár ez a múlt csak esz-köz volt a költő számára, nem cél, hiszen kifejeznievalója modern volt). Hagyományon persze mást értettek a számon kérő kortársak, ők inkább a szakítás, törés (egyúttal: felülvizsgálat) nélküli folytatását kívánták mindannak, amivel Babits (és nemzedéke) szembefordult. (Úgy lát-

szik, a hagyományok folytonossága csak megszakítások – törvényszegések – állandó alkalmazásával vihető véghez.) Második verseskötete, a *Herceg, hátha megjön a tél is!* eredetileg a *Klasszikus álmok* címet viselte volna, ha a kiadói szó nem tereli Babits választását erre a szokatlanul merész elnevezés felé. Az emitt (hozzátehetnénk: is) tetten érhető antikizálás modern megoldásokkal (szemlélettel?) vegyül, *Laodameia* című, görög drámákat idéző – Schöpfung Aladár megállapítása szerint – „lírai költeménye” a lélekben játszódik, s e könnyvdráma – a késői (a modernség utáni) utókor figyelmére érdemes módon – más szerzők tollából származó darabokat foglal magába vendégszöveggént. Csak halála után jelent meg az a műve, amelyet még pályája elején írt „magyaros” témát feldolgozva, a magyar verselés korábban sokat használt formájában, felező tizenkettes sorokban. Török Sophie jegyezte föl, hogy amikor őt népies oldalról tanult és nem született, eredeti költőnek (akik a szoborszerű példaképnek állított klasszikusok voltak ezen elképzelések szerint) tartották, s kifogásolták – mondhatnánk – versei hagyományosságát, akkor utalva erre a keze közül soha ki nem adott mesedramájára jegyezte meg Babits, hogy korábban írt ő „népiest”, minthogy a vád képviselői és megfogalmazói megszülettek volna. Egy újabb kettősség: a modernnek tartott (sőt maga is bevallotta a magyar irodalom megújítását ambicionáló) költő „hagyományos” formát idéző művet ír. (A kategóriákra a világban rendet látni-teremteni igyekvő értelmeknek van szüksége.) (Fölmerül persze a kérdés, hogy mennyiben érvényes egyébként az az irodalomról való gondolkodásban elterjedt vélekedés, amely szélsőségesen le akarja választani a szerző életéről műveit. Az önállóan magában álló mű kívánalma, amely persze csak más szövegekkel állhat kapcsolatban. Az élettel nem – hiszen az ugyanúgy meghatározhatatlan valami, mint az irodalom. *A második ének* esetében a szétválasztás megkérdőjelezése már csak azért is meggondolandó, mert ugyan a költő életének semmilyen fordulata nem jelenik meg a szövegben, mégis az örök kételyben élő Babits – akit még saját képességeit illetően is állandó, nyughatatlan bizonytalanság kísért – véletlenül, szándéktalanul írta volna meg a második dalra képtelen énekes mesés történetét?)

„Ti szavakra figyeltetek
én csak a dalra, csak a dalra”

A gondolkodásában nyughatatlan (mondhatnánk: „soha-meg-nem-elégedő”) költő, aki szinte minden visszaemlékezés szerint nagyobb közönség előtt nehezen és szorongóan szólalt meg (s aki versei révén országos ismertségre tett szert, így megízelve a mások szemének való kitettség

szokatlanságát, az énről leváló, másokban megrajzolódó képnek a bizonytalanba futó kontúrait és nyugtalanító megismerhetetlenségét), mégis többször került általa különben nem kívánt, kényelmetlen helyzetekbe – versei révén. Vádlottá, egy sajtóhadjárat célpontjává először, mint oly köztudott, a *Játszottam a kezével* egy sora miatt vált. A versbeli (mintát adó modelljeinek vonásait egyébként a szövegben elvesztő) kedvesének „kis ujjáért a csobogó vért” „nagyobb örömmel” ontaná, „mint száz királyért, lobogóért”. A háborúba fordult országban felségsértésszámba ment egy ilyen sort leírni (amelyet különben szándékosan alakított így befejezésnek a világháborút értelmetlen vérontásnak tartó Babits – akinek öccse a fronton volt, s hazaküldött leveleivel hozta bátyjának a sajtó híradásainál közelebb a harcot). Persze ez a sor még akkor is felháborító egy, a háború mellett kiállást követelő közegben, ha nem az alanyi költészet megnyilatkozásaként olvassák. Babitsot az ellene megindult polémia (és a következtében foganatosított állásvesztés) sem tántorította el attól, hogy szóljon az egyre kilátástalanabb háború ellen. *Fortissimo* című verse miatt ismét a figyelem fókuszába került, s ebből egy szintúgy ismeretes ügy kerekedett, még a költeményt közlő Nyugat-számot is elkobozták „vallás elleni vétség” miatt. Pedig korábban azért vádolták meg a költőt, hogy Fogarásról Pestre helyzetetése érdekében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban befolyással rendelkező Mária Kongregációba is belépett.

Aztán a háború végével jött a forradalom. Mai, a huszadik századi magyar történelem minden keserű tapasztalatával terhes eszével az ember hirtelen nem is érti, mi volt a monarchiabeli Magyarország viszonyai-ban annyira elkeserítő és kiábrándító (annyira megfáradt), ami annyi kiváló elmét (így természetesen Babitsot is) arra készítetett, hogy szinte teljes elvetését kívánják mindannak, amelyben ők fölnttek. Babitsot persze békevágyából fölfakadt versei és a rájuk következő válaszok (valamint a békét siettető mozgolódásokban való részvétele) már ráállították erre a pályára, amely aztán az összeomlás idején az őszirózsásnak nevezett forradalomban térhez jutó erők közelébe vezette őt. Mégis oly meglepő az, hogy ez a visszafogott, introvertált ember a hirtelen bekövetkező forradalom izgatott napjaiban megélt egy személyiségétől (és költészeti eszményeitől) egészen messze álló szerepet: Petőfiét. Visszaemlékezések szerint a felbolydult Budapestet járva többször is elszavalta (akár asztal tetején állva) Petőfi *Akasszátok föl a királyokat* című versét. Mindennek persze később meglett a következménye, noha *Az első pillanatban* című cikkében megfogalmazta az események menetével kapcsot

latos kétségeit a Nyugatban: mivé fog fejlődni mindaz a változás, melynek váratlan és békés bekövetkezése oly meglepő volt. Sajnos azóta sem sikerült kibogozni és főleg kibeszélni, hogyan kerülhetett olyan végzetes helyzetbe akkor az ország. Babits sokak szerint ekkoriban már kiérdemelte volna az egyetemi katedrát, amelyet csak a második (proletár-) „forradalomnak” hívott (csúfolt) kommunista puccs után kapott meg, s akkor tarthatta meg első óráit. Ezeknek a szerepvállalásoknak későbbi (már jelzett) következményük az lett, hogy a kommunista uralom bukása után az újonnan kiépülő rend (amely magát hangsúlyozottan valami „ellen” határozta meg) azokat is kérdőre vonta, akik minden képességük és tehetségük ellenére csak egy hibát követtek el: naivak voltak és óvatlanok. A nyelvben fölépített világ csak hasonlítani tud az ihletet adó eredetire (amelyről egyébként az előbbi nélkül nem is tudnánk semmit homályos sejtelmeken kívül). Ami ezek után következett Babits számára, az valóban a *nyugtalanság völgye* volt. Akkor valami tényleg annyira megszakadhatott ebben az országban, hogy onnantól kezdve nem csak az számított, hogy ki mit mond, hanem hogy honnan mondja azt, amit mond.

*„Nem is születtem én tetők mívesének:
itt a munkám, itt a tárt kapu-ív körül”*

A toloncházat is megjárt Babits (az öt különböző oldalakról ért támadások ellenére) azonban mégis tekintély maradt az irodalomban. A fentebb egy képből említett *Nyugtalanság völgye* című kötetében elveti azokat az eszközöket is, amelyek miatt egyesek nem is költőnek, inkább (csak) művészek tartották őt, mindazt, ami őt hideg (és élettől ment) formaművészek mutatta. Talán az e könyvben megénekelte (országos és személyes) zaklatottság miatt is látszik úgy, hogy mintha itt közelebb került volna személyes én és az annak élményeiből szabadon építkező lírikus. A háborúságok, amelyeken átment, csak éreztethették vele azt, hogy olyan idők következnek majd, amikor nemcsak az új felé nyíló, hanem a régit megőrző mondatokat is fogalmazni kell már. Akik annak idején, 1919-ben Babits *Az igazi haza* című írása miatt marasztalták el, s vélték annak a kultúrában értett haza-fogalmát – mondhatni – árulásnak, meglepve olvashatták az őrzést, a menedéket jelentő szigetre vonulást megfogalmazó *Sziget és tenger* című újabb kötet versei közt az országcsönkítést fájdalmasan sirató *Csonka Magyarországot* (s a többi olyan verset, amelyekben utalás van erre – s amelyeket később, egy elhallgatásokra épülő korszakban rendre kihagytak Babits összegyűjtött

verseinek kötetéből a mindig mások érzékenységre figyelmesek). A személyes élmények és szellemi tapasztalatok, de alkati okoknál fogva is magát inkább közvetlenül kifejező költő, aki embertársait inkább meghagyta maguk szabadságában, mégis vezérszerepbe került. Az 1929-től kiosztott Baumgarten-díjak révén központi szerepet kapott az irodalmi életben annak a Baumgarten Ferencnek a merész végrendelete révén, aki képes volt néhány futólagos, de egymásban kölcsönös megbecsülést ébresztő találkozás nyomán szinte Babits személyes ízlését megtenni mértékül. Babits persze egy kuratóriummal osztotta meg a döntéseket, nem akarta választásait megerősítés és egyetértés nélkül meghozni. De ezt az ízlést nem az alapítvány tette aranymértékké, már azelőtt azzá vált, mielőtt a költő megbízatását megkapta volna. Rangot jelentett helyeslő, egyetértő megnyilatkozást kapni tőle.

*„Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy
magad is, kit a holtak lépte vet.”*

Távlatot adni, valamilyen magasabb pontból való rálátást – ez mindenképpen kijelenthető Babitscsal kapcsolatban. A magyar irodalomnak világirodalmit, a konkrét szövegnek pedig oly formát, amely több én-kiéneklésnél. Az esetlegesben, a korhoz kötöttségben is megmutatni azt, ami túlmutat önmagán. Innen nézve aktuális az, ami általános érvénnyel bír, mondhatni örökös helytállósággal rendelkező tartalmakat fogalmaz meg. Újszerűség így nem is a témavál(ás)ásban ragadható meg, hanem a megváltoz(tat)ott nézőpontban, a szemszög újra pozicionálásában. Hisz minden nagy mű ugyanazokat a témákat hozza fel újra: szerelem, halál, örömök, bánatok, egyén, közösség, stb. Lehetne sorolni még a témákat, mint ahogy azokat az egymásnak mutató (vagy inkább egymást kiegészítő) tulajdonságokat is egy arcra, amelyen mindig akad valami észrevehető, valami örök új (aktuális?).

Babits Mihály. Alakja olyan nyugodtan áll az itt most közhelyes képként vízhez hasonlított idő (a kor és az emlékezet) hullámvásában, mint megkerülhetetlen (mozdulatlan) szirt. Mint olyan pont (netalán torony?), ahonnan tisztán és biztosan lehet le- és bemérni a változó, hullámzó jelenségek milyenségét. Pedig sem ő, sem kora, sem utókora nem volt egyszerű, inkább furcsa, egymásnak feszülő ellentmondásokkal teli. Mégis mértékké vált saját idejében, s annak maradt meg korok folytonosan változó díszletei közepette is. Központ volt, tiszteletet kiváltó tekintély, még az őt támadó (vagy inkább fogalmazhatnánk úgy: a nem eléggé értő) kortársai szemében is (az utókorról mit mondhatunk?).